

Милка Ивић

СВЕТСКО ПУТОВАЊЕ ИДЕЈА РОМАНА ЈАКОБСОНА*

На дан 11. X 1996. навршиће се пуних сто година од рођења Романа Осиповича Јакобсона. Славистима није потребно посебно објашњавати због чега један овакав скуп не би смео протећи без осврта, макар и сасвим кратког, на човека о чијем је рођендану реч. Уосталом, и да овде данас нису окупљени слависти, него стручњаци за сасвим друкчију, несловенску језичку стварност, опет би такав осврт, поводом таквог датума, био потпуно на месту. Јер – Јакобсоново сагледавање тога како језик функционише као комуникативни систем, који је саоднос инваријантног и варијабилног унутар тог система, а шта узрочник промена насталих у њему протоком времена, обогатило је науку XX века битним сазнањима не само и не толико о конкретним словенским језицима, колико о језику уопште.

Идеје које је Јакобсон заступао незадрживо су путовале свуд по свету, разглашаване на прави начин како његовом писаном, тако и његовом усменом речју. И као предавач, и као дискусант, и као саговорник био је изузетан, ненадмашан. Било то у Америци, или у Европи, или у Азији, свуда је слушалачка публика просто преплављала просторију предвиђену за Јакобсоново предавање – толико се широко слава његове говорничке вештине била пронела на свим континентима. А проносили су је не само студенти са универзитета на којима је он службовао, него и разни други људи, са разних страна света, такви које је он, у разним приликама, умео да окупи око себе и, укључивши их у свој ток идеја, одушеви.

Подсетићу у најкраћем присутне на оно што се доиста довољно зна, будући да је о томе толико писано: Роман Јакобсон је одиграо кључну улогу у оформљењу Московског кружока, својеврсног дебатног клуба врхунских руских интелектуалаца, књижевника и уметника, а и онда кад

* Реферат одржан на отварању 26. Међународног састанка слависта у Вукове дане поводом 100 година од рођења Р. Јакобсона.

се, после напуштања совјетске Русије, настанио у Чешкој, битно је допринео оформљењу Прашког лингвистичког серкла, „родитеља” гласовите Прашке школе. Други светски рат приморао је Јакобсона да напусти Европу и настани се у Америци. Окупљачка моћ га, међутим, ни тамо није ниједног тренутка напустила. Године 1969. амерички лингвиста Paul Garvin, до рата иначе житељ Прага, објавио је овај карактеристичан податак из своје биографије¹: као студент лингвистике у Њујорку, раних четрдесетих година, он се, на подстрек свога професора Романа Јакобсона, повезао с једном групом интелектуалаца, такође придошлица из Европе, који су у предратном периоду имали, на овај или онај начин, некакав контакт с идејама Прашке лингвистичке школе, а које је Јакобсон ревносно окупљао око себе подстичући их да, заједно с њим, претресају различите лингвистичке и литерарне теме.

Током својих боравака у Америци слушала сам у више махова носталгичне Гавринове приче о тим њујоршким окупљањима; присећао се живо, готово с усхићењем надмоћних Јакобсонових интервенција у дискусијама.

И моје је познанство с Романом Јакобсоном произашло из те његове племените окупљачке страсти. Чим је септембра 1955. стигао у Београд, где је требало да отпочне Међународни славистички састанак, Јакобсон се код свог старог пријатеља Александра Белића почео распитивати имали он међу својим млађим ученицима таквих који би били и кадри и вољни да се упуштају у разговоре о неким новим виђењима језика. Одговоривши потврдно, Белић му је „привео” Павла Ивића и мене.

Да је нама двома тај први непосредни интелектуални контакт с изузетним човеком остао незабораван доживљај, не морам наглашавати. Веза с Јакобсоном се наставила и кад је он отишао из Београда. Чим се, неким другим поводом, опет затекао у Европи, Јакобсон је поново дошао у нашу земљу, Павла и мене посетио у Новом Саду, где смо службовали као универзитетски наставници, и одржао, на нашу молбу, нашим новосадским студентима једно предавање које их је одушевило. По Јакобсоновој изричитој препоруци, почели су Павла и мене поједини амерички универзитети позивати да тамо, као професори-гости, држимо предавања (Павлов „деби” у том својству био је на Columbia University, а мој на Yale), па су нам и ти повремени боравци у Америци давали прилику за нове сусрете и разговоре с Јакобсоном. Потребно је да нагласим: то што смо Павле Ивић и ја имали Јакобсонову пријатељску подршку није било

¹ Paul L. Garvin, *The Prague School of Linguistics*, Linguistics Today, ed. by Archibald A. Hill, 1969, New York – London, на стр. 229.

ништа изузетно с његове стране – том подршком он је штедро обасипао и друге млађе лингвисте за које је веровао да су му слични утолико што, као он, у постојаном разматрању језичког феномена налазе себи основни животни садржај. Презирао је оне који стално публикују било какве радове, а све то из пуког каријеризма – зато да би се друштвено што боље афирмисали. Подсмевао се површнима који, уводећи само нов термин за знану појаву, уверавају и себе и друге да се тиме остварује некакво научно откриће. Односио се, с друге стране, с највећим поштовањем према свачијем истинском научном подвигу. Американце је, на пример, упорно подсећао на то да озбиљно фундирана теорија о језичком знаку не почиње само од Сосира, Трубецког и њега самог – и њихов недовољно запамћени суграђанин Charles Sanders Peirce (рођен 1839, умро 1914) умео је много чега значајног да каже о комуникативним сигнаlima.² Када је, 1967. у Токију, где је био позван да држи предавања колегама из струке, разабрао колико је његова слушачка публика импресионирана новаторским идејама Ноама Чомског, он је, изражавајући се и сам о Чомском крајње позитивно, ипак домаћинима препоручио да се што пре упознају и с европским постигнућима на пољу синтаксе и семантике. Јапанци су Јакобсонове речи озбиљно схватили, па сам тако ја 1968. стигла у Токио с предавачком мисијом, коју ми је Роман Јакобсон ставио на душу, а која је била срачуната на то да истој тој публици открије колико су језичку науку у целини задужили европски синтаксичари и семантичари, посебно они потекли из словенског света (ова последња Јакобсонова жеља происходила је из његове огромне емотивне оданости родној му словенској средини; било је дирљиво посматрати га како се труди да сваки научни успех постигнут у њој што пре обелодани другима).

Јакобсону се није смело прилазити одвећ снисходљиво – одмах би од себе одгурнуо саговорника с удворичким приступом. Очекивао је од својих ученика, колега и пријатеља поштен однос према свему – ако већ имају критичку напомену на неко његово виђење ствари, тражио је да то јавно и кажу. Павле Ивић је 1965. године, у часопису „Linguistics”,³ објавио своју анализу фонолошких радова Романа Јакобсона потцртавајући на дужан начин све оно што је од фундаменталног научног значаја у тамо изложеним погледима, али и стављајући, ту и тамо, поводом неких појединости, и извесне замерке. О томе каква је била на то Јакобсонова реак-

² Његови погледи о томе изложени су у зборнику *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Cambridge Mass., 1932.

³ Pavle Ivić, *Roman Jakobson and the Growth of Phonology*, Linguistics 18, The Hague 1965, 35–78.

ција сведочи следећи податак: кад су му, шездесет седме, за време његове предавачке активности у Токију, тамошње колеге – универзитетски професори затражили да им препоручи неког елитног фонолога са којим би се посаветовали око предстојећег опсежног фонолошког проучавања јапанских дијалеката, он је, без двоумљења, указао на свог критичара, па је тако Павле Ивић следеће године стигао у Токио и одржао својим домаћинима циклус предавања о фонолошким темама одабраним по њиховој жељи. Међу радовима сабраним у зборник који је посвећен Јакобсоновој седамдесетогодишњици налази се и прилог слависте Ихора Шевченка, а у њему је ово испричано⁴: од 1952. године, тачније од оног дана кад је, понесен једним Јакобсоновим предавањем о Константину-Ђирилу и старословенској поезији, одлучио да се посвети проучавању ћирило-методијанске проблематике, Шевченко не престаје да истражује на тој страни, а Јакобсон не само да га у томе подржава, него чак наваљује на њега да што пре разгласи своје истраживачке резултате, мада неки од ових дају повода за закључке друкчије од Јакобсонових.

До 1949. Јакобсон је предавао на Columbia University, а онда је прешао на Харвард. Својим присуством прибавио је за кратко време Харварду репутацију најјачег центра славистике у Америци и једног од најугледнијих у свету. Фонолог Morris Halle, стручњак за словенску акцентологију Edward Stankiewicz, старословениста Horace Lunt, русиста Dean Worth и толики други амерички лингвисти који су умели оставити свог трага у науци били су Јакобсонови ученици, представници *харвардске школе*. Путујући по свету разним поводима, они су разглашавали идеје свога учитеља на најбољи могући начин – успешним научним иступањима.

Године 1951. збио се један по даљи развој језичке науке у Америци и целом свету изузетно важан догађај: на Харвард је са Пенсилванијског универзитета стигао један од ученика угледног америчког лингвисте Zelliga Harrisa – Noam Chomsky, који је, опчињен, као и толики други, интелектуалном снагом Романа Јакобсона, почео с највећом пажњом да прати његова излагања о језику. Будући високо креативна личност, Чомски је успео да све битне мисаоне подстреке – и ове задобивене сад, у најнепосреднијем сусрету с духовним донетима Романа Јакобсона, као и оне раније за које је његов учитељ Харис заслужан – обједини у кохерентну спознајну основицу из које је убрзо затим изникао, уобличио се

⁴ Ihor Ševčenko, *The Greek Source of the Inscription on Solomon's Chalice in the Vita Constantini*, To Honor Roman Jakobson Vol. III – Janua Linguarum, Series Maior XXXIII/1967, The Hague – Paris, на стр. 1806.

и свету се представио један потпуно нов, сасвим оригиналан приступ проучавању језика – генеративни приступ. Шездесетих година – добро се сећам, сведок сам томе била – кад је његова слава ишла ка своме врхунцу, Чомски није пропуштао да нагласи, ако је само било прилике за то, колико дугује интелектуалним подстицајима добијеним од Хариса и Јакобсона. Изјаву о томе укључио је и у штампани текст свога излагања одржаног (под насловом *Логичка база лингвистичке теорије*) на IX међународном конгресу лингвиста.⁵ Та изјава гласи: „Овде оцртано виђење језичке структуре делимично обухвата многе подстицајне идеје Зелига Хариса и Романа Јакобсона, а делимично је развијено у одговору на њих” („The account of linguistic structure sketched below in part incorporates, and in part developed in response to many stimulating ideas of Zellig Harris and Roman Jakobson”). Тако је, ето, и генеративизам, разглашавајући се запањујућом брзином по земљиној кугли, на неки свој, специфичан начин такође допринио светском путовању Јакобсонових идеја.

Успех теоријско-методолошких новина Ноама Чомског био је управо спектакуларан; амерички лингвисти су се почели готово утркивати ко ће више да допринесе развоју генеративне граматике. Слависта Морис Хале, Јакобсонов прво ученик, а онда најагилнији сарадник у фонолошким истраживањима⁶ одлучио је да на своја Јакобсоновом заслугом стечена фонолошка знања покуша применити ту толико опчињавајућу генеративну визију језика. У најтешњој сарадњи са Чомским, засновао је генеративну фонологију.

Сва та догађања везана за појаву Чомског као нове и најблиставије звезде на америчком лингвистичком небу Јакобсон је пратио из непосредне близине, с интересовањем. Није се сам укључивао у рад генеративиста, али га није ни ометао.

Све је пролазно, то бар добро знамо. Прошао је и зенит освојности генеративизма. Наишли су други људи са другачијим погледима на језички проблем и методолошка решења. Једва коју годину после Јакобсонове смрти, средином осамдесетих пажњу језичких стручњака, прво у Америци, а затим и другде у свету, почела је привлачити *когнитивна лингвистика*, разглашена радовима Ronalda Langackera и Georgea Lakoffa. Генеративистички правац рада и мишљења није, наравно, напуштен, али су

⁵ Noam Chomsky, *The Logical Basis of Linguistic Theory*, Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists, Cambridge Mass., August 27–31, 1962, ed. by Horace G. Lunt, London – The Hague – Paris, 1964, стр. 914, нап. 1.

⁶ Као што је познато, Јакобсон и Хале су објављивали у коауторству значајне радове – довољно је подсетити, на пример, на књигу *Fundamentals of Language's* – Gravenhage, 1956.

се многе најумније лингвистичке главе данашњице приклониле когнитивизму; тренутно су његове „златне године” у зрењу. На последњем IX конгресу слависта, одржаном 1993. у Братислави, Лаура Јанда је имала реферат са насловом *Когнитивна лингвистика као продужетак јакобсоновске традиције*⁷ који је изнео на видело чињеницу да су неки Јакобсонови теоријски постулати у најпотпунијој сагласности са концептуалним стубовима когнитивног виђења језика. Дешава се, дакле, по други пут исто: да идеје Романа Јакобсона на сасвим специфичан начин – кроз погледе једне нове, врло продорне, изразито успешне доктрине о језику опет обилазе земљину куглу, научно подстичући, оплемењујући.

Године 1968. Хале и Чомски су у коауторству објавили књигу *The sound Pattern of English*. У њеном предговору стоји не само податак о томе да је она Јакобсону посвећена, већ и образложење зашто: „Ову књигу посвећујемо Роману Јакобсону... да бисмо изразили своје дивљење и своју захвалност због тога што су, током толиких година, његова надахнута реч и његова пријатељска подршка обogaћивале наше животе” (“We dedicate the book to Roman Jakobson ... to express our admiration and gratitude for his inspired teaching and his warm friendship which for so many years have enriched our lives”).⁸

Признаћу вам: никад ништа нисам толико од срца пожелела да супотпишем као ове управо наведене речи Халеа и Чомског.

⁷ Laura A. Janda, *Cognitive Linguistics as a Continuation of the Jakobsonian Tradition: The Semantics of Russian and Czech Reflexives*, Reflexives, American Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, August–September 1993, ed. by Robert A. Maguire and Alan Timberlake, Columbus Ohio 1993, на стр. 310–311.

⁸ Noam Chomsky and Morris Halle, *The Sound Pattern of English*, New York 1968, на стр. X.